

«6D050100 – Әлеуметтану» мамандығы бойынша
Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін
Сыздықова Сәуле Мұстафақызының
«Қазақстандағы отбасылық дауларды реттеудегі медиацияны әлеуметтік
талдау» тақырыбындағы диссертациясына
АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу Қазақстандағы отбасылық дауларды реттеу жүйесінде медиация институтының қалыптасуы мен даму ерекшеліктерін, оның әлеуметтік институт және дауларды баламалы реттеу тәжірибесі ретіндегі рөлін кешенді әлеуметтанулық талдауға арналған. Зерттеу барысында медиацияның институционалдық құрылымы, әлеуметтік-мәдени және коммуникативтік ерекшеліктері, қоғамдық қабылдануы, тиімділік факторлары мен даму шектеулері қарастырылды. Жұмыста нормативтік-құқықтық базаға, ресми статистикалық деректерге және халықаралық ғылыми әдебиеттерге, соның ішінде Scopus дерекқорында индекстелетін зерттеулерге талдау жүргізілді. Эмпирикалық бөлім аралас зерттеу әдіснамасына негізделіп, Қазақстан азаматтары арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнама (n=1200), кәсіби медиаторлармен өткізілген жартылай құрылымданған сараптамалық сұхбаттар (n=19) және отбасылық медиация тәжірибесінен өткен респонденттермен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттар (n=5) нәтижелерін қамтиды. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы отбасылық медиацияның әлеуметтік тиімділігін, институционалдық әлеуетін және оны одан әрі дамыту бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл отбасылық даулардың әлеуметтік детерминанттарын, медиацияға деген хабардарлық пен сенім деңгейін, сондай-ақ медиаторлардың кәсіби тәжірибелерінің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Деректерді талдау статистикалық әдістерді (SPSS) және сапалық талдауды қолдану арқылы жүзеге асырылды, бұл зерттелетін феноменді көпөлшемді тұрғыдан түсінуді қамтамасыз етті.

Диссертациялық жұмыстың өзектілігі. Қазақстанда отбасылық дауларды реттеуде медиация институтын зерттеудің өзектілігі демографиялық, әлеуметтік-құқықтық және институционалдық өзгерістермен байланысты. Қазіргі қоғамда отбасылық қатынастардың трансформациясы, ажырасулар деңгейінің сақталуы және отбасылық-құқықтық даулардың кең таралуы дауларды реттеудің тиімді әрі әлеуметтік бағдарланған тетіктеріне деген сұранысты арттыруда.

– Қазақстанда неке мен ажырасу көрсеткіштерінің өзгермелі сипаты, сондай-ақ отбасылық-құқықтық даулардың азаматтық істер құрылымындағы елеулі үлесі отбасы институтының трансформацияланып жатқанын көрсетеді.

– Қазіргі қоғамда отбасы қатынастарының күрделенуі, гендерлік рөлдердің өзгеруі, әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық және өмірлік стратегиялардың әртүрлілігі отбасылық жанжалдардың сипатын өзгертуде.

– Халықаралық және қазақстандық тәжірибеде медиацияның дауларды реттеудегі рөлі артып келеді. Қазақстанда медиацияның нормативтік-құқықтық негіздері мен институционалдық инфрақұрылымы қалыптасқанымен, оның

қоғамдық қабылдануы, қолданылу ерекшеліктері мен тиімділік факторлары әлі де жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

– Отбасылық даулардың басым бөлігінде кәмелетке толмаған балалардың мүдделері қозғалады.

Қазақстандағы отбасылық дауларды реттеуде медиация институтын зерттеу отбасы қатынастарының трансформациясы, құқықтық модернизация және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету міндеттері аясында өзекті ғылыми және тәжірибелік мәнге ие.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты: Қазақстан жағдайында медиацияны отбасылық дауларды реттеу институты мен тәжірибесі ретінде кешенді әлеуметтік тұрғыдан талдау, сондай-ақ оның әлеуметтік-мәдени, институционалдық және коммуникативтік ерекшеліктерін, тиімділік факторлары мен қазіргі қазақстандық қоғам жағдайында қызмет ету шектеулерін айқындау болып табылады.

Ғылыми-зерттеу жұмысы мынадай міндеттерді қамтиды:

– отбасылық даулардың табиғатын түсіндіретін негізгі әлеуметтік, құқықтық және пәнаралық теорияларды жүйелеу және талдау;

– медиацияны әлеуметтік институт, коммуникативтік тәжірибе және әлеуметтік байланысты қалпына келтіру тетігі ретінде түсіндіретін концептуалдық тәсілдерді айқындау;

– халықаралық отбасылық медиация үлгілерін талдап, олардың институционалдық ерекшеліктерін, қағидаттарын және Қазақстан жағдайында қолдану мүмкіндіктерін анықтау;

– Қазақстандағы отбасылық медиация институтының қазіргі жай-күйін, нормативтік-құқықтық негіздерін, институционалдық инфрақұрылымын және даму ерекшеліктерін сипаттау;

– қазіргі қазақстандық қоғамдағы отбасылық даулардың сипатын, таралу деңгейін және негізгі әлеуметтік-демографиялық факторларын талдау;

– халықтың медиация туралы хабардарлық деңгейін, медиаторларға жүгіну тәжірибесін және медиатордың рөліне қатысты көзқарастарын бағалау;

– отбасылық медиацияның әлеуметтік тиімділігін, оған деген сенім деңгейін және медиациялық рәсімдерге қатысушылардың ұстанымдарын анықтау;

– сарапшылардың кәсіби пікірлері негізінде отбасылық даулардың типологиясын, оларды реттеу сценарийлерін, негізгі шектеулерді айқындап, Қазақстандағы отбасылық медиацияны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу пәні: Қазақстандағы отбасылық дауларды реттеудің әлеуметтік институты және тәжірибелік тетігі ретіндегі медиация табылады.

Зерттеу нысаны: қазіргі қазақстандық қоғамдағы отбасылық даулар және оларды реттеу үдерістері.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Зерттеу медиация мен отбасылық дауларды әлеуметтік феномен ретінде кешенді талдаудың заманауи теориялық-әдіснамалық тәсілдеріне негізделген. Зерттеу барысында қарастырылып отырған құбылысты көпөлшемді түсінуді қамтамасыз ететін сандық және сапалық әдістердің үйлесімі қолданылды.

Сандық бөлім халық арасында жүргізілген социологиялық сауалнаманы, сондай-ақ әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар, даудың деңгейі және медиацияға қатынас арасындағы өзара байланыстарды анықтау үшін статистикалық талдау әдістерін қамтыды. Сапалық әдістер кәсіби медиаторлармен және институционалдық құрылым өкілдерімен жүргізілген жартылай құрылымданған сараптамалық сұхбаттар медиаторлардың кәсіби тәжірибелерін, коммуникативтік стратегияларын және медиативтік үдерісті түсіндіру ерекшеліктерін тереңірек ашуға мүмкіндік берді. Деректерді талдау арнайы бағдарламалық құралдарды (SPSS, NVivo) қолдану арқылы жүзеге асырылды, бұл алынған нәтижелердің сенімділігі мен валидтілігін қамтамасыз етті. Аралас әдіснаманы (mixed methods) қолдану макро және микро деңгейдегі талдауды біріктіруге, зерттеудің дәлдігі мен аналитикалық тереңдігін арттыруға мүмкіндік берді. Зерттеудің теориялық негізі бірқатар негізгі социологиялық тәсілдерге сүйенеді. Қақтығыстың классикалық теориялары (Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, Л. Козер және Р. Дарендорф) отбасылық дауларды әлеуметтік шиеленіс пен құрылымдық қайшылықтардың көрінісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Ю. Хабермастың коммуникативтік әрекет теориясы медиацияны рационалды диалог пен өзара түсіністікке қол жеткізу кеңістігі ретінде түсіндіреді. Символдық интеракционизм дау үдерісінде мағыналардың, рөлдік күтулердің және интерпретациялардың рөліне назар аударады. Институционалдық тәсілдер (П. Бергер, Т. Лукман, Н. Луман және П. Бурдье) медиацияны құқықтық нормалар, мәдени кодтар және кәсіби өзара әрекеттесу тоғысында қызмет ететін институционалданған әлеуметтік тәжірибе ретінде қарастырады. Аталған теориялық-әдіснамалық база медиацияны отбасылық дауды трансформациялау, әлеуметтік байланыстарды қалпына келтіру және қазіргі қазақстандық қоғам жағдайында әлеуметтік дауды төмендету механизмі ретінде кешенді талдауды қамтамасыз етеді.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы. Зерттеудің ғылыми жаңалығы оның өзектілігімен айқындалып, Қазақстандағы отбасылық дауларды реттеу контекстінде медиацияны әлеуметтік институт ретінде жаңа әлеуметтанулық тұрғыдан түсіндіруді қалыптастыруға бағытталған.

1. Зерттеу отбасылық медиацияның жүйелі әлеуметтік-концептуалдық үлгісін әзірледі. Үлгі әлеуметтік қақтығыс теорияларын, коммуникативтік әрекет теориясын, символдық интеракционизмді және институционалдық әлеуметтануды біріктіре отырып, медиацияны реттеушілік, қалпына келтіруші және коммуникациялық функцияларды тоғыстыратын гибридті әлеуметтік-құқықтық институт ретінде қарастырды.

2. Медиацияны құқықтық нормалар, мәдени-когнитивтік кодтар және күнделікті интеракциялар тоғысында қалыптасатын әлеуметтік тәжірибе ретінде түсіндіретін талдаулық шеңбер ұсынылды. Бұл медиацияны дауларды келіссөз арқылы реттеу және ажырасудан кейінгі әлеуметтік байланыстарды сақтаудың тиімді механизмі ретінде сипаттауға мүмкіндік берді.

3. SPIDER әдіснамасы мен RStudio бағдарламасындағы библиометриялық құралдарды қолдану арқылы Scopus дерекқорындағы отбасылық медиация бойынша халықаралық ғылыми дискурстың картасы жасалды. Нәтижесінде

негізгі тақырыптық кластерлер, ғылыми мектептер, авторлық желілер және зерттеудің даму трендтері анықталды.

4. Ғылыми айналымға Қазақстандағы отбасылық даулар мен медиацияға катысты жаңа эмпирикалық деректер енгізілді. 1200 респондентті қамтыған сауалнама медиацияға деген көзқарасты, институционалдық сенімді, қақтығыстық мінез-құлық ерекшеліктерін және міндетті медиацияны қолдау факторларын айқындады.

5. Кәсіби медиаторлармен жүргізілген сұхбаттар негізінде отбасылық даулардың интеракциялық типологиясы мен медиацияның институционалдық сценарийлері әзірленді. Типология тараптар арасындағы өзара әрекет, билік теңсіздігі, эмоционалдық динамика және шешім қабылдау ерекшеліктерін қамтыды.

6. Медиация мен сот талқылауының салыстырмалы институционалдық талдауы жүргізіліп, олардың шешім қабылдау логикасы, жауапкершілік құрылымы және әлеуметтік салдары бойынша айырмашылықтары анықталды. Медиация әлеуметтік тұрақтылықты қолдайтын дербес институт ретінде негізделді.

7. Қазақстандағы отбасылық медиацияның институционалдық инфрақұрылымы кешенді талданып, оның дамуын шектейтін негізгі институционалдық және мәдени тосқауылдар анықталды. Медиацияның легитимділігі мен тиімділігін арттыруға бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірленді.

Алынған нәтижелер медиацияны отбасылық дауларды реттеудің әлеуметтік механизмі ретінде теориялық және қолданбалы тұрғыдан түсінуді кеңейтіп, әлеуметтану ғылымының және дауларды баламалы реттеу тәжірибесінің дамуына үлес қосады.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы. Аталған зерттеуде медиацияны отбасылық дауларды реттеудің әлеуметтік институты ретінде талдаудың теориялық негіздері әзірленіп, отбасылық даулардың динамикасына және оларды реттеу тиімділігіне әсер ететін факторларға кешенді әлеуметтанулық талдау жүргізілді. Медиация тек құқықтық рәсім ретінде ғана емес, сонымен қатар тарапар арасындағы өзара әрекеттестікті қалпына келтіруге және әлеуметтік дауды төмендетуге бағытталған коммуникативтік және әлеуметтік-мәдени практика ретінде тереңірек түсіндірілді. Медиацияға деген сенім деңгейіне және халықтың дауларды баламалы тәсілдермен реттеуге дайын болуына әсер ететін негізгі әлеуметтік, институционалдық және құндылықтық детерминанттар айқындалды. Медиацияны әлеуметтік институт ретінде тұжырымдамалық тұрғыдан жетілдіру отбасылық дауды сотқа дейін реттеудің тиімді тетіктерін дамытуға, сот жүйесіне түсетін жүктемені азайтуға, сондай-ақ отбасы институтын нығайтуға және әлеуметтік байланыстарды сақтауға ықпал етеді. Дауларды трансформациялау және тұрақты келісімдерге қол жеткізу үдерісінде медиаторлардың коммуникативтік стратегиялары мен кәсіби тәжірибелерінің рөлін анықтаудың маңызы ерекше.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы Қазақстанда отбасылық дауларды реттеу және медиацияны дамыту саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруге

бағытталған ғылыми негізделген ұсынымдарды әзірлеуде көрінеді. Бұл ұсынымдар халықтың хабардарлық деңгейін арттыруды, институционалдық инфрақұрылымды нығайтуды, медиаторлық қызметтің кәсіби стандарттарын дамытуды, сондай-ақ тиімді коммуникативтік және білім беру стратегияларын енгізуді қамтиды. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдардың, сот жүйесінің, медиация орталықтарының және медиаторлардың кәсіби бірлестіктерінің қызметінде, сондай-ақ мамандарды даярлауға арналған білім беру бағдарламалары мен тренингтерді әзірлеуде қолданылуы мүмкін. Жалпы алғанда, бұл зерттеу әлеуметтану, конфликтология, құқық және әлеуметтік саясат салаларындағы кейінгі ғылыми зерттеулер үшін теориялық және тәжірибелік негіз бола алады, сондай-ақ Қазақстанда отбасылық дауларды баламалы түрде реттеудің тұрақты әрі тиімді жүйесін қалыптастыруға ықпал етеді.

Жұмыстың құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, 3 тараудан, 8 бөлімнен, 23 бөлімшеден, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Диссертацияның жалпы көлемі 204 бетті құрайды.